

ТЕОРЕТИЧНІ І МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКОГО ЗНАННЯ У СПАДЩИНІ СИЛЬВЕСТРА ГОГОЦЬКОГО

Стаття присвячена аналізу теоретичних і методологічних засад історико-філософської концепції С. С. Гогоцького, видатного представника київської академічної філософи XIX ст., з'ясуванню місця мислителя у становленні історії філософії як самостійної наукової дисципліни на теренах Російської імперії.

Як відомо, особливу увагу істориків української філософії в останні роки привертає київська академічна філософія XIX — початку XX ст., що тривалий час залишалась на периферії історико-філософської свідомості. Звернення до спадщини філософів Київської духовної академії та Університету СВ. Володимира обумовлене не лише необхідністю створення цілісної картини розвитку вітчизняної філософії. Адже йдеться про вивчення традиції професійного філософування, попереднього досвіду і здобутків у розбудові філософських наук, осмислення яких складає необхідну умову подальшого розвитку української філософії.

Вкорінення у традиції прагне і сучасна українська історико-філософська наука. Усвідомлюючи значущість і відповідальність своїх завдань, шукаючи шляхів подолання стереотипів радянської доби, намагаючись визначити теоретичні засади і методологічний інструментарій, спроможний забезпечити максимальну ефективність наукових досліджень у галузі історії філософії, вона з необхідністю звертається до вивчення досвіду, набутого вітчизняною історико-філософською наукою в процесі її становлення, що відбувалось упродовж XIX — початку XX ст. Відтак, одним із першочергових завдань сучасного історико-філософського українознавства постає вивчення історико-філософської спадщини київських академічних філософів цієї доби, з діяльністю яких пов'язана розбудова історико-філософської науки на теренах України.

У шерезі останніх особливе місце посідає Сильвестр Сильвестрович Гогоцький (1813—1889), вихованець Київської духовної академії, чия багаторічна викладацька і наукова діяльність є важливою сторінкою в розвитку духовно-академічної та університетської філософської освіти.

Серед здобутків С. Гогоцького-мислителя сучасні дослідники звертають увагу передусім на його "Філософський лексикон", що справедливо оцінюється сьогодні як перший вітчизняний досвід

створення філософської енциклопедії. Щоправда, далі оцінки справа не йде, а, отже, зміст цієї фундаментальної праці ще й досі залишається непроаналізованим. Не знайшов належного висвітлення й усвідомлення внесок київського професора до розбудови вітчизняної історико-філософської науки, що полягає передусім у першому на теренах Російської імперії спеціальному досвіді аналізу теоретичних і методологічних проблем історико-філософської науки, що його знаходимо у праці С. Гогоцького "Вступ до історії філософії" (1871).

Погляди С. Гогоцького на предмет, метод і завдання історії філософії як науки склались під впливом історико-філософської концепції Гегеля, втім, виявились одним із помітних кроків у подоланні її однобічності, здійснених на вітчизняному ґрунті.

Історію філософії С. Гогоцький розуміє як науку філософську, а, отже, *моральну* [1]. Найважливішими поняттями, що визначають "ідею історії філософії" С. Гогоцький, слідом за Гегелем, вважає поняття філософії і поняття розвитку.

Філософія у тлумаченні С. Гогоцького постає наукою і водночас вищою формою свідомості. Питання, що складають предмет філософії, підкреслює він, виникають з першим виблиском свідомого ставлення людини до предметного світу. В цьому сенсі філософія виступає "самою діяльністю думки і пізнання" [2], що отримує свій зміст у зіткненні свідомого начала з протилежним йому предметним світом. З поступовим розвитком свідомості викристалізуються ті питання, які складають науку філософії: що таке світ, що таке людина, у чому полягає мета і смисл їхнього буття [3]. Ці питання, наголошує С. Гогоцький, в усі часи складають предмет філософії як науки, що вивчає "загальні начала знання, загальні взаємини свідомого (або морального) й фізичного життя і смисл їхнього зв'язку та розбіжності" [4].

Поняття розвитку С. Гогоцький тлумачить у дусі Гегеля, як "поступове здійснення або перехід у явище якоїсь можливості, що передуює розвитко-

ві" [5]. Розрізняючи між розвитком в органічному світі і розвитком духу як свідомої діяльності, філософ відзначає особливістю останнього нерозривну єдність всезагальності духу з усіма його частковими станами, що надає розумно-свободному життю духу "характер історії у власному розумінні слова, або історії, як розвитку морального" [6]. Завдяки цій властивості духовного розвитку самосвідомість істота здатна "усвідомлювати й відчувати прояв притаманної їй ідеї і в минулому, і в майбутньому, як свій власний, безперервно поєднувати у собі найвіддаленіші часи інших поколінь і свідомо прагнути до здійснення цієї ідеї, як своєї власної" [7].

Поняттям розвитку, властивого філософії як вищому вияву свідомості, С. Гогоцький, слідом за Гегелем, пояснює різноманітність і мінливість філософських вчень та поглядів, які всупереч пересічному поглядові, не лише не применшують значення філософії, а й складають необхідну умову її існування. Отже, історія філософії, висновує С. Гогоцький, "повинна висловлювати в собі ...суттєву властивість розвитку, що характеризує внутрішнє життя свідомої істоти. На підставі ідеї розвитку, властивого духу, в історії філософії має знаходити вираз не тільки послідовність її напрямків, а й поступовий розвиток повної системи знання та самопізнання. Просуваючись безперервно удалеч і вперед, історія філософії йде безперервно і вглиб; своїм прагненням до кінця вона, власне, повертається до свого начала" [8].

Як бачимо, поняття історії філософії, що його знаходимо у С. Гогоцького, цілком відповідає гегелівському. Причому, деякі його міркування, — зокрема щодо того, що неunikна "однобічність не позбавляє ще певну систему відносного значення" [9], або щодо хибності "монотонного критичного розбору на засадах однієї якоїсь системи" [10] — переконливо засвідчують глибину проникнення в діалектичні тонкощі історико-філософської концепції Гегеля.

Слід особливо акцентувати на тій увазі, яку С. Гогоцький приділяє проблемі методу в історико-філософській науці. Визначаючи метод як "течію думок, понять, уявлень, свідомо спрямованих до певної мети, до отримання якогось певного знання" [11], він докладно розглядає можливості як "аналітичного", так і "синтетичного" методів, доходячи висновку: "У вивченні і відтворенні історичного розвитку філософії не можна обмежуватись жодним з цих двох методів" [12].

Аналітичний (тобто індуктивний) метод, на думку С. Гогоцького, рухаючи історико-філософське пізнання від розгляду явищ і фактів до встановлення загальних положень і правил, сам по собі нездатний схопити логічний зв'язок філософських вчень і поглядів, а відтак сприяє народженню історико-філософських "хронік", що не можуть зазі-

хати на статус наукових. Водночас синтетичний (дедуктивний) метод, спрямовуючись від загальних положень до визначення, згідно з ними, окремих явищ і фактів, так само, на переконання професора, хвибує на безплідність, адже "не можна довести, що логічний порядок у розвитку притаманного нам мислення був цілком рівнозначним до того універсального порядку і тієї універсальної послідовності, які властиві цілій історії людського мислення й самопізнання" [13]. Отже, історико-філософське пізнання вимагає, крім знання загальних законів розвитку мислення й самопізнання, уважного й спостережливого вивчення факту.

Як оригінальну спробу поєднання аналізу й синтезу С. Гогоцький характеризує діалектичний метод Гегеля, втім наголошує на хибності підведення під "внутрішню діалектику форм" змісту історії філософії. "В понятті Гегеля про метод історії філософії, — зазначає він, — правильно тільки те, що історія філософії має увиразнювати в собі розвиток самої ідеї філософії й що значення та відношення спадкоємного руху історичних напрямків філософії визначається в них же самих, об'єктивно, а не розсудом історика-мислителя" [14]. Виходячи з такого розуміння, С. Гогоцький рішуче заперечує проти апріорних схем і штучних побудов щодо історико-філософського процесу, вказуючи водночас на глибинну причину апріоризму гегелівської конструкції історії філософії, а саме — на отождення мислення й буття, на зведення людського мислення в ранг абсолютного. Гегель такою мірою настільки наближає трансцендентне начало до людської пізнавальної діяльності, відзначає С. Гогоцький, що "наше мислення, залишаючись *нашим*, підноситься, на Його погляд, до такої досконалості, що у самій необхідності свого логічного процесу не тільки бачить або повторює, а навіть здійснює у собі розвиток єдиного верховного начала" [15]. Звідси і той "перебільшений", кажучи словами С. Гогоцького, погляд Гегеля на історію філософії як на "розвиток абсолютного духу, що здійснюється за законом діалектичного методу, який визначається притаманним нам тим самим абсолютним або чистим мисленням. Основна помилка цього погляду, — стверджує київський професор, — полягає не лише у мрійливості уявлення про дух і мислення, а в *суперечності до самої властивості розвитку* (курсив мій — М. Т.). Історичний розвиток філософії є поступовий розвиток мислячої свідомості; а за смыслом діалектичної системи, мислення, що розвивається, саме наперед знає й накреслює всі стадії свого розвитку. Якби справді так було, то не стало б самої історії: вона вся постала б разом, як Мінерва з голови Юпітера. Тому в Гегеля останній період історії філософії і філософії історії видається за остаточний, такий, що завершує собою будь-який розвиток думки і життя" [16].

Не вдовольняючись гегелівською методологією, С. Гогоцький тлумачить аналітико-синтетичний метод історії філософії як метод "поступового розвитку складових стихій самої ж ідеї філософії" [17]. Останнє формулювання вочевидь потребує певних роз'яснень. С. Гогоцький виходить з того, що кожна філософська система, кожне філософське вчення є по-своєму однобічним і обмеженим. Усвідомлення цієї однобічності й неповноти викликає до життя інші типи філософування: "Так поступово доповнюються й розширюються начала філософії, поступово розвивається й удосконалюється її система. У поступовому доповненні й перетворенні одного напрямку іншим немовби здійснюється й об'єктивна критика, притаманна історичному розвитку філософії. Але ні ідея філософії та її розвитку, ні її застосування до історії філософії не можуть бути справою тільки чистого мислення, яке, буцімто, само із себе визначає всі форми напрямків філософії, що існували в історії. ...Знання логічного розвитку думки повинно шукати собі опертя й підтвердження в історичному поступі факту, й навпаки — врахування факту має бути осмислене знанням його духу і логічної послідовності думки, що його проникала" [18].

Як бачимо, міркування С. Гогоцького щодо проблеми методу історико-філософського пізнання розгортаються у напрямку подолання гегелівського тлумачення історії філософії як "філіації ідей", отождолення логічно необхідного з історично необхідним. Слід особливо наголосити, що С. Гогоцький одним із перших не лише у вітчизняній, а й у європейській традиції вказує на хибність однолінійної моделі історико-філософського процесу, що розглядає історичний розвиток "тільки у формі одної лінії, у формі безперервної спадкоємності напрямків, починаючи від нижчого до вищого" [19]. І хоча ця проблема не знайшла подальшого розгортання у працях київського філософа, втім вже сама її постановка в праці, видрукуваній 1871 року, а написаній ще раніше, видається неординарною навіть для європейської історико-філософської думки тієї доби. Те саме стосується й інтуїції С. Гогоцького щодо ролі особистісного начала у філософській та історико-філософській творчості. Філософія, зазначав він, "набагато більше, ніж усі інші науки, залежить від індивідуального розвитку оригінальної думки" [20]. Так само адекватність історико-філософської реконструкції залежить не лише від досконалості методологічного інструментарію. Адже "методологічні вказівки на спосіб відтворення історичного розвитку філософії, хочби якими досконалими вони були, — підкреслює С. Гогоцький, — не виробляють ще самої історії філософії як єдності фактів з їхнім смислом і логічною послідовністю. Завжди воно залежить не тільки від точного вивчення філософської науки, а й від інди-

відуальної натури історика-мислителя, від ступеня його розумової самодіяльності" [21].

Як певний крок, здійснений С. Гогоцьким у бік культурологічного підходу до вивчення історії філософії, відзначимо і його спроби пов'язати розвиток філософії з розвитком освіти. В працях мислителя зустрічаємо свідчення не лише глибокого усвідомлення зв'язку філософії з культурою, а й відповідний рух у напрямку реалізації тих потенцій, що містили в собі гегелівські вказівки на роль філософії як духовної квінтесенції своєї доби. У філософії, наголошував С. Гогоцький, лежить "ключ до зосередженого розуміння, як саме певний час осмислює для себе всю сукупність довоколишніх явищ; вона ж почасти є засобом і для оцінки самого достоїнства кожного напрямку культури" [22], а надто освіти. Історики філософії, ремствує мислитель, майже не звертають уваги на внутрішній зв'язок між філософією і сучасною їй освітою, а відтак і історія філософії втрачає життєвість оригіналу. Однією з перших спроб подолання цієї прогалини в історико-філософській літературі слід вважати працю С. Гогоцького "Філософія XVII і XVIII століть у порівнянні з філософією XIX століття й відношення тієї та іншої до освіти", написану на зламі 70—80-х років за матеріалами лекційних курсів, прочитаних в Університеті СВ. Володимира.

Серед теоретичних проблем історико-філософської науки С. Гогоцький торкається і проблеми періодизації історії філософії. В історичному розвитку філософії С. Гогоцький виділяє два періоди — давній (від іонійської школи до неоплатоніків) і новий (від Бекона і Декарта до новітнього німецького ідеалізму). Критерієм виділення цих періодів є для С. Гогоцького питання про відношення мислення до буття. "Давня філософія поступово розширює питання, що стосуються філософського знання і його предмета; втім, і філософське знання, і його предмет вона розглядає як дещо окреме від нас, поза зв'язком із нашою свідомістю і самосвідомістю. Упродовж усього свого історичного розвитку вона ще не ставить у підвалину своїх побудов питання про відношення знання до самопізнання, про відношення моральної природи до супротивного їй речовинного світу, і в новоплатонізмі завершується крайнім відмежуванням та протиставленням ідеального світові речовинному, що значно вплинуло й на спрямованість практичного життя. Філософія нових часів прямо починає свій розвиток з виробленого попередніми часами розподілу; вона запитує про відношення мислячого начала з його внутрішнім змістом до буття або до світу явищ, і після тривалих однобічних розв'язань свого питання нерозривно з'єднує у вченні німецького ідеалізму розірване попереднім спрямуванням філософії: сутність і достоїнство ідеальної природи

вона вбачає ... у створенні й проникненні своєю силою світу явищ" [23].

Неважко помітити, що в періодизації С. Гогоцького не знаходиться місця для давньосхідної й середньовічної філософії. На його думку, вони не мають значення самостійних періодів: філософія Сходу — "через злитість із релігійними віруваннями", а середньовічна — як така, що "не виробила самостійного змісту і самостійної форми" [24]. Давньосхідна філософія за С. Гогоцьким складає лише "вступ до історії філософії", середньовічна філософія є підготовчим, перехідним періодом до історії філософії нових часів.

Як бачимо, періодизація С. Гогоцького відрізняється від періодизації Гегеля, який визнавав за середньовічною філософією статус самостійного періоду в історії філософії (щодо давньосхідної філософії, то тут позиції обох філософів збігаються), але що цікавіше, вона суттєво розбіжна з періодизацією київського колеги О. Новицького, причому, розбіжність полягає в самому критерії розподілу на періоди. На відміну від О. Новицького, що мислив розвиток філософії невід'ємним від історії релігії і розглядав взаємини філософії та релігії як стрижневий компонент історико-філософського процесу, С. Гогоцький залишається цілком байдужим до спроб вивчення історичного розвитку філософії через призму взаємозв'язку з релігією, через призму співвідношення віри і розуму. Більш того, так само як і Гегель, він наполягає на необхідності для історика філософії вирізнити філософію серед будь-яких інших суміжних з нею виявів духовності: "Філософські твори, що належать до історії філософії, не можна змішувати з тими розумовими творами, які тільки почасти схожі з ними, і прямо не належать до філософії та історії філософії" [25]. До останніх С. Гогоцький зараховує й релігійні твори як такі, що ґрунтуються на позитивній вірі й одкровенні, натомість твори філософські "цілком присвячені дослідженням і шукають підвалин вищих переконань у самій природі душевного життя й у законах мислення" [26]. Виняток С. Гогоцький робить лише для тих періодів історії філософії, "коли мисляча свідомість тільки починає розвиватись і не виробилась ще настільки, аби могла відокремитись у своїх творах від сфери релігійної" [27].

С. Гогоцький був першим з вітчизняних істориків філософії, хто не лише помітив, що "історія філософії має свою історію" [28], а й виділив історіографію історії філософії як необхідну складову історико-філософської науки.

"Історія історії філософії, як безперервного шерегу досвідів систематичного обрису історії філософії" [29], бере початок, на думку С. Гогоцького, лише в середині XVII ст. Звісно, що філософ брав до уваги і попередні досвіди, відомі ще з античних

часів, втім, відносив їх до підготовчого етапу щодо систематичних викладів історії філософії.

В "історії історії філософії" С. Гогоцький виділяє два періоди. Характерно, що до родоначальників філософської історіографії разом із Томасієм він відносить П'єра Бейля, "не поміченого" свого часу Гегелем. Другий період розпочинається, за С. Гогоцьким, історико-філософською концепцією Гегеля.

Характерною ознакою першого періоду в розвитку історіографії історії філософії С. Гогоцький справедливо вважає, по-перше, відсутність засад для визначення в історичній послідовності філософських вчень логічного зв'язку, і, по-друге, обмеження виявленням лише "генетичного походження одного вчення від іншого, причому, попервах у групах етнографічних" [30]. Серед авторів найзначніших праць цього періоду С. Гогоцький називає Т. Стенлі, І. Я. Бруккера, Д. Тідемана, І. Г. Буле, І. Г. Ернесті, В. Г. Теннемана, Ф. А. Каруса, Дежерандо. Ось як оцінює київський філософ "Критичну історію філософії" Бруккера, за якою навчався ще в семінарські роки: "Праця його вирізняється значною повнотою матеріалу й достатньою точністю в буквальному тлумаченні філософських учень. Втім, їй вкрай бракує зображення внутрішнього зв'язку між філософськими школами й ученнями. Крім того, у Бруккера часто зустрічається поверхове й навіть помилкове розуміння смислу вчень, спричинене почасти відсутністю певної ідеї філософії, почасти недостатньою розробкою матеріалу історії філософії за тих часів. Брак певної ідеї філософії призводить Бруккера до того, що він знаходить історію філософії навіть у допотопному світі, у варварів і в Гомера... Зрозуміло, що Бруккер змішує історію філософії з філософією релігії і міфології. Це змішування спричиняє в нього похибки в оцінці значення й розвитку філософських учень, а брак ідеї історичного розвитку філософії — поділ історії філософії на періоди, запозичений з політичної історії і такий, що не має внутрішнього відношення до історії філософії. Втім, попри всі свої вади, бруккерова історія філософії була свого часу дуже важливим твором" [31].

Як найзначніший історико-філософський досвід першого періоду С. Гогоцький оцінює одинадцятитомну "Історію філософії" В. Г. Теннемана, хоч і змушений констатувати відсутність усвідомлення її автором внутрішнього зв'язку між ученнями й "відношення їх до загального завдання філософії". Крім того, на думку С. Гогоцького, "правильний критичний оцінці філософських систем чимало заважає в Теннемана його захоплення началами критичної філософії Канта. Кожне філософське вчення Теннеман схвалює чи не схвалює, залежно від того, чи знаходить у ньому якусь відповідність кантівській філософії. Тому критична

оцінка філософських учень у нього не тільки не має об'єктивного характеру, а й вирізняється однаковістю, обмежуючись одним загальним для кожної системи вироком" [32].

Другий період в історії історії філософії С. Гогоцький пов'язує передусім з іменем Гегеля, який дав історико-філософській науці нове спрямування. "Погляд Гегеля на історію філософії,— відзначає С. Гогоцький,— суттєво не схожий з попередніми. В попередніх досліджах історії філософії розглядали тільки генетичний чи історичний зв'язок між філософськими школами та вченнями, давали загальні нариси кожного періоду й критичну оцінку філософських учень; натомість Гегель у спадкоємному історичному русі філософських вчень знаходить вираз тієї ж послідовності, що властива розвитку самої ідеї філософії" [33]. Заперечуючи проти тих "крайнощів, яких інколи доходив Гегель у зближенні логічного та історичного розвитку ідеї філософії" [34], С. Гогоцький водночас підкреслює значущість гегелівської концепції історії філософії, в якій вперше "історичний зв'язок філософських вчень осмислений ідеєю логічного зв'язку між ними" [35]. Одним з найважливіших достоїнств історико-філософської концепції Гегеля С. Гогоцький справедливо вважає прагнення німецького мислителя до з'ясування смислу і значення кожного з начал і напрямків у розвитку філософії. Водночас київський історик філософії звертає увагу на обмеженість гегелівського методологічного підходу до історико-філософського процесу, на марність спроб зрозуміти всі різноманітні відтінки того або іншого філософського вчення, вкладаючи його в "одноманітні рубрики" [36].

Справедливо пов'язуючи з історико-філософською творчістю Гегеля своєрідну віху в станов-

ленні історії філософії як науки, С. Гогоцький розглядає її як своєрідну точку опертя для подальшого розвитку теорії та методології історії філософії. Саме такою точкою опертя була гегелівська історико-філософська концепція для самого С. Гогоцького, чий роздуми над теоретичними й методологічними проблемами історико-філософської науки значною мірою навіяні Гегелем і є результатом глибокого осмислення принципу історизму як керівного в історико-філософському пізнанні. Послідовне дотримання принципу історизму переконує київського філософа у необхідності критичного перегляду гегелівської методології історії філософії, передусім у напрямку подолання ототожнення логічного й історичного. Рух у цьому напрямку продовжують найближчі наступники С. Гогоцького на філософських кафедрах Київської духовної академії (П. Юркевич, П. Ліницький) та Університету СВ. Володимира (О. Козлов), у спадщині яких знаходимо спроби конструктивної критики гегелівського іманентизму.

Глибока продуманість теоретичних і методологічних питань історико-філософського знання, усвідомлення значущості історії філософії як спеціальної дисципліни, послідовні спроби її розбудови, що вирізняють С. Гогоцького на тлі вітчизняної філософської думки середини XIX ст., засвідчують, як бачимо, не лише визначну роль київського професора у становленні історико-філософської науки на теренах Російської імперії, а й переконують у наявності в київській академічній філософії потужної історико-філософської традиції, осмислення якої містить значний потенціал для розвитку сучасної української історико-філософської науки.

1. Див.: Гогоцький С. С. Введение в историю философии.— К., 1871,—С. 1.
2. Гогоцький С. С. Философский лексикон.— Т. IV.— Вип. II.— К., 1873.—С. 81.
3. Там само.—С. 80—81.
4. Там само.—С. 81.
5. Гогоцький С. С. Введение в историю философии.— Цит. вид.—С. 5.
6. Там само.—С. 6.
7. Там само.—С. 7.
8. Там само.—С. 8.
9. Там само.—С. 9.
10. Там само.
11. Там само.—С. 10.
12. Там само.—С. П.
13. Там само.—С. 13.
14. Там само.—С. 15.
15. Гогоцький С. С. Философский лексикон.— Ч. 2.— К., 1861.—С. 358.
16. Гогоцький С. С. Введение в историю философии.— Цит. вид.—С. 17.
17. Там само.—С. 16.
18. Там само.—С. 17.
19. Там само.—С. 53.
20. Гогоцький С. С. Философский лексикон.— Т. IV.— Вип. II.— Цих вид.—С. 81.
21. Гогоцький С. С. Введение в историю философии.— Цит. вид.—С. 18.
22. Там само.—С. 32.
23. Там само.—С. 30—31.
24. Там само.—С. 31.
25. Там само.—С. 19.
26. Там само.—С. 23.
27. Там само.
28. Там само.—С. 55.
29. Там само.
30. Там само.—С. 57.
31. Там само.—С. 58.
32. Там само.—С. 61.
33. Там само.—С. 63.
34. Там само.
35. Там само.—С. 64.
36. Там само.

Maryna Tkachuk

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PROBLEMS
OF A HISTORY OF PHILOSOPHY IN A LEGACY
OF SILVESTR GOGOTSKY

In this article the theoretical and methodological foundations of the concept of a history of philosophy about Silvestr Gogotsky, one from the largest representatives of the Kiev academic philosophy 19 centuries are analysed.